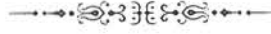

AHMET HAMDİ AKSEKİ SEMPOZYUMU

- SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ -

Bu sempozyum
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
ve
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
ANTALYA İL MÜFTÜLÜĞÜ
iş birliği ile düzenlenmiştir.

08-09 KASIM 2013
A N T A L Y A

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 1366

İlmi Eserler : 214

Yayın Yönetmeni

Dr. Yüksel Salman

Yayın Koordinatörü

Yunus Akkaya

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Ahmet ÖGKE

Doç. Dr. Sabri YILMAZ

Tashih

Mahir Kılınç

Grafik & Tasarım

Ali Çınk

Baskı

Epa-Mat Basım Yayın Ltd. Şti.

(0.312) 394 48 63

2. Baskı, Ankara 2017

ISBN 978-975-19-6758-9

2017-06-Y-0003-1366

Sertifika No: 12931

Eser İnceleme Komisyon Kararı

12.04.2017/11

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: (0.312) 295 72 93-94

Faks: (0.312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

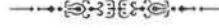
Dağıtım ve Satış

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü

Tel: (0.312) 295 71 53 - 295 71 56

Faks: (0.312) 285 18 54

e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

MEZHEPLERİN ANLAŞILMASINDA AHMÛT HAMDİ AKSEKİ'NİN METODU: İSLAM'DA BİRLİK VE EHL-İ SÛNNET

Yrd. Doç. Yusuf GÖKALP

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Adana

İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerine baktığımız zaman Hz. Muhammed'in vefatından kısa bir süre sonra başlayan bir fırkalaşma sürecinin yaşandığını görmekteyiz. İslam düşüncesinin teşekkül süreci olarak da kabul edilen yaklaşık üç yüz yıllık bu dönemde Haricilik, Mürchie, Mutezile ve Şiilik gibi belli başlı mezhepler ve bunların çok sayıda alt fırkaları ortaya çıkmıştır. Öte yandan Sünni düşünce geleneğinin ilk temsilcileri olarak kabuledilen Ashabu'l-Hadis ve Ashabu'r-Rey, ortaya çıkan çok sayıdaki bu fırkalara karşılık, İslam'ın Kuran'a ve sünnete uygun bir şekilde anlaşılması ve dolayısıyla İslam'ın esaslarının tespiti ve savunulması kaygısıyla İslam düşüncesi içerisindeki yerini almıştır. Zaman içerisinde, daha sonra "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" olarak şemsiye bir kavram altında bir araya gelecek olan Sünni din anlayışı, diğer mezhep mensuplarının dışında kalan ancak çoğunluğu teşkil eden Müslümanların görüş ve düşüncelerinin sistemli bir biçimde ifade edilmesi sonucu, İslam dünyasının hakim mezhebi konumuna gelmiştir¹. Tarih boyunca olduğu gibi bugün de İslam dünyasında Müslüman nüfusun yaklaşık yüzde seksen beşini Sünni Müslümanlar geri kalan kısmını ise başta İmamiyye olmak üzere Şii gruplar ve daha az sayıda diğer mezhep mensupları oluşturmaktadır.

¹ Hasan Onat-Sönmez Kutlu, "İslam Mezhepleri Tarihine Giriş", İslam Mezhepleri Tarihi, ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ankara 2012, 49.

Ehl-i Sünnet'in² Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından benimsenmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlar arasında Sünni ulemanın ilmi gayretlerinin özel bir yeri bulunmaktadır. İslam'ın inanç esaslarının tespiti ve savunulması ve pratik hayatta İslam'ın uygulanması hususunda müfessir, mütekellim, muhaddis, mutasavvif ve fakihlerin ortaya koydukları külliyat sayesinde Sünni düşünce geleneği geniş kitleler tarafından benimsenmiş ve öğrenilmiştir. Ancak bazı dönemlerde İslam'ın anlaşılması, eğitimi ve öğretilmesinde çeşitli sebeplerle sıkıntılar ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca, İslam tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan birtakım fırkalara ilaveten 1800'lü yıllardan itibaren İslam dünyasında yeni bazı dinî fraksiyonlar zuhur etmiş ve bunlar Müslümanlar arasında bazı tereddütlere yol açmıştır. Özellikle son dönemlere gelince. Batı dünyasında ortaya çıkan birtakım felsefi düşüncelerde İslam dünyasında yer bulma çabası içerisine girmiştir.

İslam dünyasındaki gelişmelere baktığımız zaman yaklaşık yüz elli yıldır Müslüman toplumların kendi problemlerine çözüm bulma arayışı olarak da ifade edebileceğimiz bir süreç söz konusudur. Bu süreçte İslam'ın, Kuran ve sünnete dayalı olarak ve zamanın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden anlaşılmasının yanı sıra bir din olarak İslam'ın gerek yaygın gerekse örgün eğitim sistemi içerisinde daha sağlıklı şekilde nasıl öğretilmesi gerektiği hususunda çeşitli çabaların olduğu bilinmektedir. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak günümüze kadar gelen süreç içerisinde bazı kişi ve kurumların inisiyatif aldığı ve takdire şayan bir çaba içerisine girdiğini görmekteyiz. Bu çerçevede, Ahmet Hamdi Akseki'nin de sorunların tespiti, çözümü ve Ehl-i Sünnet'in yeniden anlaşılması ve öğretilmesi hususunda özel bir çaba içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, kendisinin idari ve akademik görevleri süresince ürettiği projeler ve kaleme aldığı eserlerin bu açıdan incelenmesinde büyük fayda olduğu kanaatindeyiz.

1951 yılında vefat eden Ahmet Hamdi Akseki, gerek yazı, vaaz ve konferanslarıyla gerekse ilmi, akademik ve idari görevleri ile Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Cumhuriyetin ilk dönemlerinin İslam anlayışının şekillenmesinde ve din öğretiminde büyük katkı sağlayan önemli isimler arasında yer almaktadır. Yaşadığı dönemin şartlarını dikkate aldığımızda, Akseki'nin görüş ve tespitleri

² Ehl-i Sünnet'in isimlendirilmesi, doğuşu, teşekkül süreci, görüşleri, alt grupları, İslam düşüncesi içerisindeki yeri ve günümüzdeki durumu hakkında genel bir bilgi için bkz. Sabri Yılmaz, "Ehl-i Sünnet", İslam Mezhepleri Tarihi, Ed. A. Bülent Ünal-Sabri Yılmaz, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Lisans Tamamlama Uzaktan Eğitim Yayınları, İzmir 2012, s. 79-108; Muammer Esen, Ehl-i Sünnet, Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci, Ankara 2009; Mehmet Evkuran, Sünni Paradigmayı Anlamak, Ankara 2005.

büyük önem arz etmektedir. Kaleme aldığı eserlerine baktığımız zaman onun tefsir, hadis, fıkıh, İslam hukuku, kalam, İslam mezhepleri gibi temel İslam bilimlerinin yanı sıra ahlâk ve tasavvuf ile din eğitimi ve öğretimi alanlarında da düşünce üreten çok yönlü bir ilmi kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Taklide karşı olan, bilime ve akla büyük önem veren Akseki'nin siyasi, kültürel, ekonomik ve ilmi bakımdan geri kalmış olan İslam toplumlarının her alanda gelişmesi için sürekli bir mücadele içerisinde olduğu görülmektedir. Akseki, özellikle İslam'da birlik ve mezhepler arasında telifik konusunda da önemli ve farklı görüşler ortaya koymuştur. Onun itikadi ve fıkhî mezheplerle ilgili görüşleri daha ziyade "İslam Dini; İtikat, İbadet ve Ahlâk" kitabı ile M. Reşid Rıza el Hüseyini'nin İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri isimli eseri ve yine Muhammed Hammadi'nin Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü ismiyle çevrilen esere yazdığı ön sözlerde yer almaktadır. Ayrıca diğer eserlerinde de Müslüman toplumların sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yapısı hakkındaki düşüncelerine ilaveten irade hürriyeti, kader, rızık, ecel, imanın mahiyeti gibi temel kelami meselelerle ilgili görüşlerini bulmak mümkündür.

Ehl-i Sünnet geleneği içerisinde yetişmiş olan Ahmet Hamdi Akseki'nin bizzat kendisi de Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı birisi olduğunu belirtmektedir³. Akseki ayrıca Türklerin genelinin olduğu gibi kendisinin de itikadi konularda imam Maturidi'nin, fıkhî konularda ise Hanefi mezhebinin görüşlerini benimsediğini ifade etmektedir⁴. İmanı dil ile ikrar ve kalp ile tasdik şeklinde tanımlayarak⁵ amel iman ayırımına giden Akseki'nin İslam dininin itikadi esasları olarak Ehl-i Sünnet'e göre iman esaslarını sayması⁶ onun mezhebi eğilimini zaten açıkça ortaya koymaktadır. İman ve amel-iman ayırımı konusunun yanı sıra kader ve iman ve islam arasındaki fark gibi hususlardaki görüşlerinden de Maturidiliğin prensiplerini benimsediği anlaşılan Akseki'nin, çok nadir olarak yaptığı gibi, Ebu Hanife'nin Fıkh-ı Ekber'i ile eser ismi vermeksizin Serahsi ve Pezdevi gibi Hanefi ulema'dan kaynak göstermesi⁷ onun Hanefi-Maturidi çizgide olduğunu göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

Akseki'ye göre daima adaleti, ilim, irfan ve hünere sahibi olmayı emreden, en yüksek ve insani hükümleri ihtiva eden, tabii ve umumi din olan İslam ferdin ve toplumun her iki dünyada saadetini gerçekleştirmek için itikadi, ameli ve ahlâki

³ Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 49.

⁴ Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 50.

⁵ Ahmet Hamdi Akseki, Peygamberimizin Vecizeleri, İstanbul 1945, 97.

⁶ Ahmet Hamdi Akseki, Peygamberimiz ve Müslümanlık, Ankara 1955, 97

⁷ Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 53-57.

konuları içeren birtakım dini ve şeri hükümler koymuştur. Akseki'ye göre itikat, bir şeye gönül bağlamak, gönlü ve kalbi ile iyice bağlanmak, onun varlığına veya yokluğuna kalbi ile karar vermek demektir. İtikadi hükümler ise; "Allahü Teala Hazretleri vardır, birdir, şeriki ve ortağı, benzeri ve dengi yoktur; Muhammed Aleyhisselam onun kulu ve resulüdür; Allah tarafından tebliğ eylemiş olduğu katiyen belli olan hükümlerin ve haberlerin hepsi de doğrudur." gibi varlığına kalben karar verilen dini meseleler demektir⁸. İslam, telkin ettiği iman ve itikad esasları ile aklı ıslah ve iradeyi takviye etmiş, iradeyi zayıflatacak ve aklı bozacak esaslı hususlara inanmayı yasaklamıştır. İslam'da inanılması zorunlu olan hususlar asla değişmez ve Kuran-ı Kerim'de açıklanmıştır. İtikadi hükümler esas itibarıyla ikidir; Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna iman. Bu ahkâmın asılları ise "Amentü"de belirtildiği şekildedir. Müslüman olabilmek için bunlara icmalen olsun iman etmek zaruridir. İtikadi hükümlerin ruhu ve özü de Allah'ın birliğine inanmaktır. Buna şeksiz şüphesiz iman etmiş olanlar mümindir⁹. Akseki'ye göre itikadi hükümlerin kaynağı bizzat Kuran'dır¹⁰. Bu noktada Allah'a iman etmek metalibi akliyedendir. Her insan Allah'ın varlığını, birliğini aklı ile bulmakla mükelleftir¹¹.

Dinin anlaşılmasında akla ve akli istidlale büyük önem veren Akseki'ye göre İslam dini, prensip olarak, temelde akıl dinidir. İslam dini halkı hakka davet ederken harikalardan ve garibelerden uzak kalarak sadece aklın bedihi ve apaçık hükümlerine, ilmî esaslara istinad etmiştir. İslam'ın esaslarını serbest bir araştırma neticesinde kabul etmek dinin en mühim esaslarından. İslam doğrudan doğruya akla hitap eder. İslam'da en kötü şey akla müracaat etmeksizin bir şeyi körü körüne taklit etmektir¹².

⁸ Yine ona göre İnsanların işlerine taalluk eden hükümler, emirler, nehiyeler ise ameli hükümleri oluşturmaktadır. Dinin bu kısmına şeriat denir. Kalbi ve hissi melekata taalluk eden, ahlâkın güzelleşmesine, vıvdanın terbiyesine ait olan hükümler ise ahlâki hükümleri oluşturmaktadır. Bkz. Ahmet Hamdi Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, Ankara 1967, 22-23.

⁹ Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, Ankara 1967, 23-24.

¹⁰ Şeri hükümlerin kaynağı olarak kitap, sünnet ve bunlara raci olan kıyas ve icmayı sayarken (bkz. Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, Ankara 1967, 25-26) itikadi hükümlerin kaynağı olarak Kuran'ı göstermesi itikadi konularda hüküm koyma yetkisinin yalnızca Allah'a ait olduğunu hususunun altının çizilmesi açısından önem arz etmektedir. Muhtemelen Akseki, mezhepleri tasnif ederken bu ayırmadan hareket etmektedir.

¹¹ Akseki'ye göre; Mahsusatta yani havas vasıtasıyla bilinecek şeylerde havas; Makulatta yani akıl ile bilinecek hususlarda akıl; nakil ile bilinecek hususlarda Haber-i Sadık umdedir. Mesela ahiret meseleleri, cennet ve cehennem durumu gibi hususlar metalibi nakliyedendir. Bkz. Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 29.

¹² Süleyman Uludağ, İslam Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe; İstanbul 1994, 89.

Mezhep anlayışı

Akseki'ye göre Müslümanlar gerek itikadi konularda gerekse ameli konularda birtakım mezheplere ayrılmışlardır. Onun tasnifine göre bugün yeryüzünde Hanefilik, Mailikilik, Şafilik ve Hanbelilik olmak üzere belli başlı dört ameli mezhep vardır. Bu mezheplere mensup olanlar itikadi hükümlerde Maturidilik ve Eşarilik olmak üzere başlıca iki büyük kola ayrılmışlardır¹³. Onun eserlerine baktığımız zaman Akseki'nin daha ziyade fıkıh mezhepleri üzerinde durduğu ve bu konulara daha fazla yer verdiği görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı gibi pratik dinî hizmetler alanında faaliyet gösteren bir kurumun başkanlığını yapmış olmasının yanı sıra yaşadığı dönemin toplumsal ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması da kendisini fıkhi konularla ilgilenmeye yönlendirmiş olabilir¹⁴. Nitekim, pratik dinî ihtiyaçların karşılanması her zaman öncelikli bir mesele olmuştur.

İslam düşüncesinin teşekkül dönemi olarak da isimlendirdiğimiz sürece baktığımız zaman A. Hamdi Akseki'nin mezheplerin doğuşu, ilk dönem mezheplerin hangileri olduğu ve bu mezheplerin mahiyeti ile mezheplerin İslam düşüncesindeki yeri hakkında da açıklamalarda bulunduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber ve Asr-ı Saadet dönemlerinde inanç ve amelle alakalı hükümlerde görüş ayrılıklarının olmadığına¹⁵ vurgu yapan Akseki'ye göre itikad, ahlâk, ibadet, ve ahkama müteallik olan hususların asılları Kuran'da bildirilmiştir. Peygamberimizde Kuran'ın izah ve beyana muhtaç olan ayetlerini açıklamıştır. Sahabe çok zaman peygamberle birlikte olduğu için nazil olan ayetleri onun ağzından dinler, onun hükmünü, manalarını öğrenir, peygamberin söylediklerini ve yaptıklarını ezberlerlerdi¹⁶. Dolayısıyla Akseki, Hz. Muhammed zamanında Müslümanlar arasında itikadi ve ameli konularda bir ihtilafın olmadığına dahası ihtilafın ortaya çıkmasına mahal verecek bir durumun olmadığına dikkat çekmektedir. Ancak

¹³ Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 40.

¹⁴ H. Karaman'ın da ifade ettiği gibi; Onun fikri şahsiyetini teşkil eden unsurlar arasında içinde yaşadığı ve yetiştiği çağın büyük önemi vardır. Kendisi saltanat, meşrutiyet ve cumhuriyet devrlerini idrak etmiş, arka arkaya gelen ihtilal ve harplerin Müslüman Türk toplumunda bıraktığı izleri, sebep olduğu kültür değişmelerini görmüştür. Akseki yeni hadiseler ve cereyanlar karşısında, bağlı oldukları değerleri muhafaza eden, bunun için yeni metotlar deneyen, zaruri ve meşru değişmeleri benimseyen bir kişi olarak görmekteyiz. O, cemiyetten, fikri ve içtimai cereyanlardan tecerrüt etmiyor, onlar karşısında gözünü yumuyor ve kulaklarını tıkamıyordu. Aksine kendisi gibi düşünen alimlerle kafa kafaya vererek yeni metodlar ile ebedi değerleri korumaya çalışıyordu. Drup taassubuna, bidat ve hurafelere karşı mücadele ediyordu. Bkz. H. Karaman, Mütercim Ahmet Hamdi Akseki (İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri eserin çevirisine yazdığı takdim), 10.

¹⁵ Ahmet Hamdi Akseki, M. Reşid Rıza'nın "İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri"ne yazdığı ön söz, Ankara 1974, 18.

¹⁶ Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 41.

sonraki yüzyıllarda din perdesine bürünerek ortaya çıkan siyasi çekişmeler ve beraberinde cahil insanların din adına söz söylemeye başlamaları ile birlikte mezheplerde asıl olan maksadın unutturulduğuna ve ümmet içerisinde ayrılıkların baş gösterdiğine işaret etmektedir¹⁷.

Mezheplerin Ortaya Çıkışı

Akseki'ye göre İslam dünyasında mezhepler Hz. Osman'ın son dönemlerinden itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır¹⁸. Hicri birinci asrın sonlarına doğru Ehl-i Sünnet'e muhalif olarak birtakım fırkaların ve bozuk fikirlerin ortaya çıktığını ve Ehl-i Sünnet inancına aykırı bazı kitaplar yazılmaya başlandığını söyleyen Akseki'nin İslam düşünce tarihinin başlangıcından itibaren Sünnilik olarak Müslümanların çoğunluğunun mensup olduğu bir ana bünyenin varlığını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ona göre farklı fırkaların savunduğu batıl itikadi görüşleri savunan bu kitaplara karşı Sünni ulema tarafından da kitaplar yazılmış ve bu kitaplar aracılığı ile batıl itikadi fikirler reddedilmiştir. Tercüme faaliyetleri ile birlikte özellikle Yunan felsefesine ait fikirlerin etkisiyle batıl itikadi görüşler iyice yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu durumda Sünni ulema da bu yeni fikirleri çürütecek mahiyette yeni eserler kaleme alarak Ehl-i Sünnet itikadını savunmaya devam etmişlerdir. Eşari ve Maturidi batıl fikirlere karşı yazdıkları eserlerle Sünni akidenin muhafazasını sağlayanların önde gelenleri arasında bulunmaktadır¹⁹. Akseki'nin bu ifadelerinden Ehl-i Sünnet dışındaki fırkaları batıl fırkalar olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca tercüme faaliyetleri neticesinde Yunan felsefesinden etkilenen fırkalardan bahsederken de Mutezile'yi kastettiği kanaatindeyiz.

Eserlerinde yer verdiği mezhepler hakkındaki görüşlerine baktığımız zaman Akseki'nin mezheplerin doğuşu ve teşekkül süreçleri meselesine fazlaca yoğunlaşmadığı anlaşılmaktadır. Mezhepler hakkında klasik kaynaklarda yer alan bilgilere vakıf olduğu muhakkaktır. Ancak özellikle mezheplerin ortaya çıkış süreçleri ve bir şemsiye kavram olarak Ehl-i Sünnet'in teşekkülü meselesindeki çalışmalar bize öncelikle Haricilik, Mürcie, Mutezile ve Şia'nın teşekkül ettiğini buna mukabil ilkin Ehl-i Sünnet olarak hadis taraftarlarının ortaya çıktığını ve akabinde Sünni itikadın temsilcileri olarak Maturidi ve Eşariliğin teşekkül ettiğini ve nihayetinde sonraki yüzyıllarda ancak Selefilik, Eşarilik ve Maturidiliğin Sünnilik adı altında biraraya geldiğini göstermektedir.

¹⁷ Akseki, "İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri"ne yazdığı ön söz, 20.

¹⁸ Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne azdığı ön söz, 3.

¹⁹ Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 50.

Mezheplerin Doğuş Sebepleri

Mezheplerin ortaya çıkışına sebep olan faktörlere de kısaca değinen Akseki'ye göre, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonra ve Hz. Osman'ın son devirlerinden itibaren İslam dünyasında ortaya çıkan mezheplerin bir kısmı İslam'ın insanlara tanıttığı ve hatta teşvik ettiği fikir hürriyeti çerçevesinde ilmî kaygılarla ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu mezhepler uzun zaman varlığını devam ettirmişlerdir. İlmi bir karaktere sahip bu mezhepler arasında yer alan Kaderiyye, Mürcie ve Cehmiyye gibi fırkaların ise günümüzde mensubu kalmamıştır²⁰.

Mezheplerin ortaya çıkmasındaki önemli sebeplerden birisi de siyasi amillerdir. Ayrıca kişisel çıkarlar da mezheplerin ortaya çıkmasındaki faktörler arasında yer almaktadır. Akseki'ye göre İslam'ın hızla yayılması ve Müslümanların her geçen gün daha da güçlenmesi karşısında bazı art niyetli insanlar en azından Müslümanlar arasındaki birliğe zarar vermek için İslam'ın temel değerlerini istismar etmekten geri durmamışlardır. Bu noktada Şia, Müslümanların peygamber ve onun evladına duydukları sevgiden hareketle görüşlerini Ehl-i Beyt kavramı etrafında şekillendirme gayreti içerisinde olmuştur²¹. Siyasi veya kişisel çıkarlar doğrultusunda ortaya çıkan mezhepler her dönemde Müslümanlar ve İslam dini açısından problem kaynağı olmuş ve sürekli sıkıntılara yol açmıştır²². İslam'da fırkalaşma sürecine sebep olan olayların tarihi İslam'ın ilk dönemlerine kadar gitmektedir²³. Özellikle İran'ın fethinden sonra Mecusilikten mülhem anlayışlar ile İsrailiyat kültürü fırkalaşma sürecinin sebepleri arasında bulunmaktadır²⁴.

²⁰ Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne yazdığı ön söz, 3.

²¹ Bkz. Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne yazdığı ön söz, 6; Akseki'nin belirttiği gibi, Ehl-i Beyt kavramı İslam mezhepleri arasında en fazla istismar edilen ve siyasallaştırılan Kurani kavramlardan birisidir. Ehl-i Beyt'in kimlerden müteşekkil olduğu konusunda dahi ihtilaflar bulunmaktadır. Tarih boyunca Şii'ler ile Sünniler arasında siyasal iktidarı ele geçirmek ve mevcut iktidarlarını meşrulaştırmak, insanlar arasında ayrıcalıklı bir statü elde etmek veya menfaat temin etmek için Ehl-i Beyt'i kullanan pek çok kimse, grup, mezhep ve tarikat ortaya çıkmıştır. Öte yandan Şia'nın inanç sisteminin belkemiğini imamet nazariyesi, yani Ehl-i Beyt imamlarına itaat oluşturmaktadır. Şia, Ehl-i Beyt'i oluşturan on iki imama itaati bir inanç esası hâline getirerek siyasal iktidarı ele geçirmenin bir akynacı olarak görmektedir. Bazı Sünniler arasında bile etnik olarak Arap dahi olmayan kimseler kendilerini Seyyid veya Şerif olarak sunmakta, insanların Peygamber ve onun soyuna olan saygısını istismar etmektedirler. Tarih boyunca Ehl-i Beyt olgusunun mezhepler tarafından nasıl algılandığına ve kavramın içeriğinin kimler tarafından nasıl doldurulduğuna dair geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçerisinde Semerelendirilmesi", İslamiyat III (2000), sayı 3 ss. 99-120.

²² Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne yazdığı ön söz, 3.

²³ Hatta Akseki, Hz. Ömer'in öldürülmesi hadisesinin de bu olaylarla irtibatlı olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne yazdığı ön söz, 5.

²⁴ Akseki, özellikle Şii fırkaların ortaya çıkışında eski İran ve Yahudi kültürünün etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne yazdığı ön söz, 5.

Özellikle ameli mezheplerin ortaya çıkması konusuna değinen Akseki'ye göre; Hz. Muhammed'in söyledikleri ve yaptıklarının ne derece ezberlendiği ve anlaşıldığı hususu ile Hz. Peygamber (s.a.s.)'in içtihad ile hükmetmeye izin vermesi ve İslam'ın ilk dönemlerinde sahabenin farklı bölgelere dağılması ameli mezheplerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ona göre, İslam'ın hükümlerini ve peygamberin açıklamalarını anlama ve öğretim hususunda bütün sahabe bir değildi. Elbette sahabenin tamamı bütün vaktini peygamberle birlikte geçiremiyordu. Ancak bazıları sürekli peygamberle birlikte olmanın getirdiği fırsat ve sahip oldukları birtakım üstün meziyetlerin yardımıyla diğerlerinden biraz daha öne çıkıyorlardı. Ebu Hureyre ve İbn Abbas gibi hem ezberciliği ve hem de anlayışı kuvvetli olanlar olduğu gibi orta derecede olanlar da vardı. Peygamberin vefatından sonra sahabenin Kitap ve Sünnet'te bir hüküm bulamadıkları takdirde kıyasa başvurarak kendi içtihatlarını yapmaları ve sahabenin alim ve fakih olanlarının daha ziyade Medine, Mekke, Kufe, Basra, Şam ve Mısır'da toplanmaları farklı mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede en evvel Hanefilik, Mailikilik, Şafilik ve Hanbelilik olmak üzere dört mezhep ortaya çıkmıştır²⁵. Ancak mezhep sahibi olan alim ve müçtehitler bir mezhep kurma davetiyle ortaya çıkmış değillerdir. Onlar sadece şeri ve dinî ilimleri öğretmekle meşgul olmuşlardır. Bunların sözlerini ve içtihatlarını kabul edenler bu kişilere tabi oluyorlar ve böylece onların sözleri ve içtihatları bir mezhep olarak ortaya çıkıyordu.

Mezheplerin Tasnifi

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre mezhepler; Mürcie, Cehmiyye, Kaderiyye gibi ilmi kaygılarla ortaya çıkan mezhepler ve Şiilik gibi maksatlı bir şekilde ortaya çıkan mezhepler olmak üzere, ortaya çıkış amaçları itibariyle, farklılık arz etmektedir. Ayrıca siyasi ve İslam aleyhinde birtakım maksatlar güderek ortaya çıkan politik maksatlı mezhepler günümüzde de muhtelif isimler altında varlığını sürdürmektedir²⁶.

Akseki mezhepleri itikadi ve fihhi mezhepler olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. İtikadi mezhepleri ise Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat olarak tasnife tabi tutmaktadır²⁷. Burada "sünnet" ve "bidat" kavramlarından hareketle konuya

²⁵ Ayrıca Akseki'nin açıklamalarına göre, sahabeler ezbercilikte ve anlayışta birbirlerinden farklı oldukları içindir ki, Kuran'ı ve sünneti zapdetmek ve onun ahkam ve manalarını iyi anlamak hususundaki kudret ve kuvvetleriyle temayüz etmiş olan sahabelerden başkası fetva vermeye kalkışmadılar. Bkz. Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 4041-43.

²⁶ Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne azdığı ön söz, 3.

²⁷ Bu tasnif biçiminden esasen Akseki'nin klasik Sünni makalat türü eserlerde yer alan tasnif biçimine sadık kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Eşari'nin Makalat'ını ayrı tutacak olursak

açıklık getiren Akseki'ye göre; "Ehl-i Sünnet" Hz. Peygamberin gösterdiği yoldan gidenler, onun sünnetine bağlı kalanlar anlamına gelmektedir. "Ehl-i Bidat" ise Hz. Peygamberin tebliğ ettiği ahkâmını kendi keyif ve arzularına göre değiştirenler demektir²⁸. Ona göre Ehl-i Sünnet'in dayanağı kitap ve sünnettir. İtikad hususunda Sünniler kitap ve sünnete dayanarak bunların zahirine göre hükmederler. Bununla beraber hasmı reddetmek, kalbe daha ziyade güven vermek için akli olan asıllara da müracaat ederler²⁹. Akseki'nin bu yaklaşımından diğer mezheplere karşı Ehl-i Sünnet'i öncelediği ve hatta Ehl-i Sünnet'i doğru yolun temsilcisi olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Ehl-i Sünnet Anlayışı

Akseki, klasik kaynak eserlerde yer aldığı biçimiyle, Ehl-i Sünnet'i Selefiyye, Maturidiyye ve Eşariyye olmak üzere esas itibariyle üç fırka olarak tasnif etmektedir.

1. **Selefiyye:** Akseki'ye göre Sahabe ve Tabiin mezhebine uyan fakihler ve muhaddisler bu Selefiyye mezhebindedir. Teferruata girmeksizin iman etmenin gereğini savunan Selefilere bu konuda inceden inceye fikir yürütmeye de gerek görmezler. Tevile karşı olan selefiler gerek itikadi gerekse şeri konularda Kuran'da yer alan ayetlerin zahirine göre hükmederler. Ayrıca Hanbeli mezhebinden olanların çoğunu, sonrakilerin Eşari olmakla birlikte ilk Şafi ve Malikîlerin tamamını Selefiyye'den sayan Akseki'nin ilk Hanefileri de Selefi olarak tasnif etmesi dikkat çekmektedir³⁰. Oysa Ebu Hanife başta olmak üzere Mürchie ve Hanefilerin Rey taraftarları olduğu bilinmektedir³¹.

2. **Maturidiyye:** Maturidiyye isminin de kaynağı olan Semerkend'in Maturid köyünde h. 280 yılında doğan Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mansur³²

Bağdadi'nin el-Fark beyne'l-Fırak ve Şehristani'nin el-Milel ve'n-Nihal'i başta olmak üzere büyük oranda "73 fırka" hadisinin etkisiyle kaleme alınan makalat türü eserlerde mezhepler tasnif edilirken fırka-i naciye ve fırka-i dalle ayrımı esas alınmıştır. Geniş bilgi için bkz. Kadir Gömbeyaz, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", UÜİFD, cilt 14, sayı 2 (2005) ss. 147-160.

²⁸ Onun sünnet ve bidat kavramlarına yüklediği bu anlam büyük oranda hadis taraftarlarının söz konusu kavramlara yüklediği anlamlarla örtüşmektedir. Geniş bilgi için bkz. Mevlüt Özler, Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili; Ehl-i Sünnet Ehl-i Bidat, Ankara 2010, 32 vd.

²⁹ Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 49.

³⁰ Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 49.

³¹ Ebu'l-Hasan el-Eşari, İlk Dönem İslam Mezhepleri, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, İstanbul 2005, 142; Abdulkahir b. Tahir el-Bağdadi, Mezhepler Arasındaki Farklar, çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 2007, 13, 149; Sönmez Kutlu, İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler, Ankara 2002, 39.

³² Akseki'nin 280 yılında doğduğunu ifade ettiği Maturidi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 333/944 yılında Semerkant'ta öldüğü bilinmektedir. Hayatı hakkında

Maturidi Sünni akidenin muhafazası için çok çalışmış bu konuda ciddi eserler kaleme almıştır. Akli ve nakli delilleri bir arada kullanan Maturidi bu nedenle Maveraünnehir bölgesinde Hanefilerin imamı olmuştur. Onun çalışmaları neticesinde bütün Hanefiler ve genel olarak bütün Türkler itikadi konularda Maturidi mezhebini benimsemişlerdir³³.

3. Eşarilik: H. 260 yılında Basra'da doğan ve asıl adı Ali olan Ebu'l-Hasan el-Eşari'yi imam olarak kabul edenlerin mezhebidir. Oldukça karışık bir dönemde yaşayan Eşari bütün hayatını mücadele ve münakaşa ile geçirmiştir. Fıkıhta Şafii olan ve kelam ve tevhid konularında derinleşen imam önceleri Mutezili iken hocası Cübbai'ye karşı çıkarak Mutezile'den ayrılıp Ehl-i Sünnet'e geçmiştir. Akseki'ye göre Eşarilik ile Maturidilik arasında başlıca onbeş meselede ihtilaf vardır. Maliki ve Şafii mezhebinden olanlar itikadda Eşaridir³⁴.

Akseki'ye göre söz konusu mezheplerin hepsi de hak ve Ehl-i Sünnet'tir. Aralarındaki ayrılıklar itikadi farklılığa yol açacak önemi haiz değildir. Nitekim hepsinin de aynı amaca hizmet ettiğini belirten Akseki bu ifadeleriyle bir kez daha Ehl-i Hak ve Ehl-i Batıl ayrımının altını çizmektedir. Burada dikkatimizi çeken hususlardan birisi de Akseki'nin eserlerinde bilgi verirken kaynaklardan referans vermeyişidir. Klasik kaynaklara vakıf olduğunu gördüğümüz Akseki'nin, verdiği bilgilerin çok genel bilgiler olduğu kanaatiyle ve eserlerini daha ziyade geniş kitleleri aydınlatmak amacıyla kaleme aldığı için böyle bir tercihte bulunduğunu düşünmekteyiz.

Diğer Mezheplere Bakışı

Akseki'nin, eserlerinde daha ziyade Ehl-i Sünnet ve özellikle de Sünni fıkıh mezhepleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak onun, konu bütünlüğü sağlamak ve açıklayıcı mahiyette bilgi vermek amacıyla zaman zaman kısaca Sünnilik dışı mezheplere değindiği görülmektedir. Bu çerçevede, Akseki'nin en fazla üzerinde durduğu mezhep Şiiiliktir. Şiiiliğin içerisinde ise Batınilige daha fazla değindiği görülmektedir. Biz burada Akseki'nin mezheplere bakışını ortaya koymak ve hangi noktalarda Sünnilik dışı mezhepleri eleştirdiğinin altını çizmek için kısaca diğer mezhepler hakkındaki görüşlerini ifade etmek istiyoruz. Çünkü ilerde değineceğimiz üzere Akseki'nin mezhep taassubu içerisinde olmak gibi sert eleştirilere maruz kaldığını görmekteyiz. Oysa Akseki'nin bazı mezheplere

bilgi veren kaynaklara göre onun Türk asıllı olması muhtemeldir. Maturidi'nin hayatı ve temel görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. İmam Mamturidi ve Maturidilik, haz. Sönmez Kutlu, Ankara 2003.

³³ Akseki, İslam Dini: İtikad, İbadet ve Ahlâk, 50.

³⁴ Akseki, İslam Dini: İtikad, İbadet ve Ahlâk, 51.

yönelik eleştirilerini, onun İslam'da birlik konusundaki görüşleri ve Müslümanlar arasındaki bölünmüşlüğü'nün sebepleri ve bu bölünmüşlüğü'nün yol açtığı sıkıntılara yönelik tespitleri çerçevesinde değerlendirmenin daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz.

Akseki'ye göre siyasi gayelerle ortaya çıkan ilk fırka Şia'dır. Başlangıçta Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı duyulan muhabbet anlamında ortaya çıkan Şiilik sonraları Hz. Ali taraftarlarına verilen bir isim olmuştur³⁵. Hz. Ali zamanında Şia dört gruba ayrılmaktadır;

1. **İlk Şia:** Samimi bir şekilde Ali'yi sevenler ve ona taraftar olanlardır. Sahabe ve Tabiundan oluşan bu grup sahip olduğu iyi vasıflarından dolayı onu desteklemektedirler. Bunlar Hz. Ebu Bekir ile Ömer ve Osman'a saygı duymakta hatta Ebu Bekir ile Hz. Ömer'i hilafet konusunda Ali b. Ebi Talib'e tafdil etmektedirler. İlk Şii denilen bu grup daha sonra ortaya çıkacak olan Zeydiyye ve İmamiyye fırkalarına benzememek için Şia isminden vazgeçip Ehl-i Sünnet ismini benimsemişler ve zamanla Ehl-i Sünnet içerisinde yer almışlardır³⁶. Akseki gerçek Şia olarak kabul ettiği bu grubu Ehl-i Sünnet içerisinde değerlendirmektedir.

2. **Şia'i Mufaddıla:** Bunlar Hz. Ali'yi Hz. Ebu Bekir ile Ömer'e tafdil etmekle birlikte bu iki ismin hilafetini caiz görürler. Ayrıca sahabeyi hayırla anan bu grup onlara karşı kötü söz söylenmesini de kabul etmezler³⁷.

3. **Sabbe:** Bunlar Hz. Ali'nin taraftarlarından olup sahabeye karşı olumsuz görüşler besleyenlerdir. Hz. Ali'nin sahabe hakkındaki olumlu görüşlerini takıyye olarak kabul eden bu grup Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i sevenleri sevmek anlamına gelen tevella ve onlara muhalif olanlara da düşman olmak anlamına gelen teberra fikrini benimsemektedirler. Akseki'ye göre tevella, tebera ve takıyye bu grubun temel prensipleri arasında yer almaktadır³⁸.

³⁵ Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne azdığı ön söz, 3.

³⁶ Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne azdığı ön söz, 4.

³⁷ Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne azdığı ön söz, 4; Akseki'nin zikrettiği bu grup Şii fırkalardan Zeydiyye olmalıdır. Zeydiyye'ye göre imamet Ali-Fatuma soyundan gelen, imametini açıkça ilan ederek bizzat mücadele meydanına atılan, kesbi bir bilgi ile donanmış alim zahid, cesur vb. özellikleri haiz, ümmetin en faziletsi olan kişinin hakkıdır. Ancak efdal olarak kabul edilen ümmetin en faziletsisi varken mefdul olan yani daha az faziletli olan kişinin imameti de caizdir. Dolayısıyla Zeydiler Ebu Bekir ve Ömer'in halifelliğini kabul etmektedirler. Yine Zeyd b. Ali'nin Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki söylediği "Ben atalarımın onlar hakkında kötü bir şey duymadım, onlar hakkında hayırdan başka bir şey de söylemem" şeklindeki sözleri Zeydilerin imamet konusundaki görüşlerinin temelini oluşturmaktadır.

³⁸ Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne azdığı ön söz, 4; Onun bu açıklamalarından Sabbe olarak isimlendirdiği Şii fırkanın İmamiyye olduğu anlaşılmaktadır. Şii fırkalar arasında Tevel-la, Teberra ve Takıyye özellikle İmamiyye Şiasının prensipleri arasında yer almaktadır. E. Ruhi Fırlalı, Günümüz İslam Mezhepleri, İzmir 2011, 346-355.

4. **Galiye:** Sonradan Rafizi, Batını, İsmaili ve Karamita gibi çeşitli kollara ayrılacak olan bu grup Hz. Ali'yi beşer üstü bir konumda gösterenlerdir³⁹. Akseki'ye göre Hz. Ali'ye duydukları sevigide aşırılığa giderek onu beşer üstü bir konuma çıkartan Gali fırkalar, Ali'ye isnat ettikleri bu görüşlerini daha sona Ali soyuna da teşmil etmişlerdir. Hz. Ali ve soyuna uluhiyyet isnadına kadar ileri giden, Şiilik perdesi altına gizlenen söz konusu fırkalar Müslümanlar arasında ilhad ve fesat kaynağı olmuşlardır. Gali fırkaların ortaya çıkmasında bir taraftan İran Mecusiliği diğer taraftan Yahudi fitnesinin etkisi olmuştur.⁴⁰ Burada Akseki'nin Sünni makalatlarda yer alan tasnif biçimine sadık kaldığı görülmektedir.

Eleştirilerini daha ziyade gali fırkalara yönelten Akseki'nin, Rafizilik üzerinde daha geniş durduğu görülmektedir. Ona göre Rafizilik Hz. Ali'ye muhabbet, Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ayşe, Muaviye ve sahabeden daha birçokları hakkında buğz ve düşmanlıkta taassup göstermek demektir. Ehl-i Beyt'e duyulan sevgiyi istismar ederek sistemli bir şekilde Rafizi görüşleri ilk ortaya atan kişi İbnü's-Sevda diye anılan Yahudi Abdullah b. Sebe olmuştur. Rafiziliğin üç temel esası olan Ric'at, Vasiyet ve Hulul görüşünü ilk ortaya atan kişi Abdullah bin Sebe'dir.⁴¹

Bu üç esasın içeriği hakkında bilgi veren Akseki'ye göre, Rafiziler o kadara aşırıya gitmiştir ki, bazıları Hz. Ali'nin ilah olduğunu, bazıları nebiyyi natık olduğunu bazıları da kendisine itaatın vacip olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca bunların tamamı imametın nass ve tayinle Hz. Ali ve evladına tahsisi edilmiş olduğunu imametın bunlardan başkasına verilmesinin yahut onlardan bu hakkın alınmasının zulüm olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre imamet halkın ihtiyarı ile değil nass ve veraset yoluyla'dır. Bu makam yalnız Ali evladınıdır. Dinin asıllarından olan imamet prensibini peygamber Ali ve evladına vasiyet etmiştir. Sahabenin önde gelenleri bunu bildikleri hâlde peygamberden sonra Ali'ye tabi olmayarak dalalete düşmüşlerdir. Ric'at, tenasüh ve vasiyet kavramlarının Mecusilik ve Yahudilik'teki kökenleri hakkında bilgi veren Akseki'ye göre, Rafiziler Kur'an'ın zahiri manasının yanında bir de Batını manasının olduğunu savunmaktadırlar. Onların bu iddiaları da yine Mecusi ve Yahudi inançlarına dayanmaktadır. Batını yoruma göre, Rafizilerin namaz, zekat, haram, helal, şeytan gibi kavramlara nasıl anlamlar yüklediğine dair örnekler veren Akseki'ye göre, onların maksatları Müslümanların itikadını bozmak, birliklerine zarar vererek Müslümanları birbirine düşürmektir⁴².

³⁹ Akseki, *Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü*'ne yazdığı ön söz, 4.

⁴⁰ Akseki, *Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü*'ne yazdığı ön söz, 4-5.

⁴¹ Akseki, *Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü*'ne yazdığı ön söz, 6-7.

⁴² Akseki, *Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü*'ne yazdığı ön söz, 8-10.

Akseki, Batıniyye tarikatına dönüşen bu mezheplerin, Şiilik yani Ehli Beyt'e muhabbet maskesini takınmaktan geri çekinmediklerinin altını çizmektedir. Yine ona göre, bu istismarcılardan bazıları uydurma şecerelerle nesep olarak peygambere dayandıklarını iddia etmişlerdir. Hamdani Karmat, Meymun bin Disan ve Hasan Sabbah gibi birçok Batını isim muhtelif yerlerde kendi teşkilatlarını kurarak küfür ve melanetlerini yaymışlardır. Kufe, Hicaz, Kuzey Afrika, Mısır'da yoğunlaştırdıkları faaliyetleri ile Müslümanların birliğine zarar veren söz konusu fırkalar, bu faaliyetlerini Ehli Beyt'e mensup oldukları iddiası ile yürütüyorlardı.⁴³

Zındık olarak nitelendirdiği bu kimselerin farklı coğrafyalara göre farklı isimler altında faaliyet gösterdiğini ifade eden Akseki'ye göre, bunların en meşhur adı Batıniyye'dir. Söz konusu bu kimseler Irak'ta Karamita ve Müzdekiyye adı altında; Horasan'da Talimiyye, Melahide ve Meymuniyye adı altında; Mısır'da Ubeydiyyun; Şam'da Nusayriye, Dürzü, Tayamine; Filistin'de Behaiye; Hindistan'da Behere ve İsmailiyye; Yemen'de Yamiyye vs. gibi isimler altında faaliyet göstermektedirler. Önceleri kendilerine İsmailiyye diyen bunların diğer fırkalardan ayrıldıkları husus Allah'ın hulul ettiği iddiasında bulunmalarındır⁴⁴. Batını fırkalar hakkındaki açıklamalarına baktığımız zaman A. Hamdi Akseki'nin Şia'yı kendi içerisinde tasnif ettiğini ve Ali ve Ehli Beyt'ine muhabbet edenler ile bu muhabbet görüntüsü altında Ali ve Ehl-i Beyt'inin adını istismar erek aşırılığa kaçanlar olmak üzere iki ayrı Şiilikten bahsettiğini görmekteyiz⁴⁵. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ine karşı duyulan bir sevgiden hareketle ortaya çıkan Şiiliğin zamanla farklılaşarak, bazılarının dinden çıkmaya kadar varacak aşırı görüşlere meyleden birtakım fırkalara ayrıldığı belirtilmektedir.

Mezhepler Arasında Telfik ve İslam'da Birlik

Akseki sürekli olarak İslam ümmetinin birliği açısından mezheplere bakmakta ve onları İslam ümmetinin birliği yönündeki tutum ve davranışlarına göre

⁴³ Kur'an'ın manasını keyfine göre değiştiren ve buna da Batını mana diyen bu kimselerin bir de peygamber sülalesinden olduklarına dair iddialarını büyük bir iftira olarak niteleyen Akseki, Mısır'da Fatımiler diye şöhret bulan devletin Fatımi değil bir Ubeydi devleti olduğunu ve bunlarında nesep olarak Fatımi değil Yahudi olduklarını, İbn Sebe'nin ortaya attığı batıl itikatlara inandıklarını, uluhuyetten bir cüzün Hz. Ali evladına hulul ettiğine itikat ettiklerini belirtmektedir. Bkz. Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne yazdığı ön söz, 10-11.

⁴⁴ Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne yazdığı ön söz, 12.

⁴⁵ Batını fırkaları çok sert şekilde eleştiren Akseki ön söz yazdığı Keşşü Esraril Batıniyye ve Ahbaril Karamita adındaki bu esere ilaveten Kadı Abdulcebbar el-Hemedani'nin Tesbitü Delailin'in-Nübüvve adlı eseri ile Gazali'nin Fadailül Batıniyye ile El-Kıstas'ül Müstakim adlı eserlerinde söz konusu fırkanın hakkında daha detaylı bilgiler bulunduğunu ifade etmektedir. Bkz. Akseki, Batınilerin ve Karmatilerin İç yüzü'ne yazdığı ön söz, 13.

değerlendirmektedir. Bu açıdan fikri üretkenliği olan, iman, amel-iman ilişkisi, irade, insan hürriyeti gibi konularda görüş beyan eden ve böylece İslam düşüncesine zenginlik katan mezheplere karşı olumlu bir tavır takınmaktadır. Buna karşılık siyasi veya kişisel çıkar hesapları etrafında şekillenen mezheplere ise İslam ümmetinin birliğine yönelik tehlike teşkil ettiği kanaatiyle eleştirel bir tavır takınmaktadır.

Kuran'ın, bütün inananlara yönelik olarak herkesi sulh ve kardeşlik dairesine girmeye yönelik yaptığı çağrının (2 Bakara 208) altını çizen Akseki'ye göre Allah, insanların doğru yoldan sapmayarak dünya ve ahirette kurtuluş ve başarıya nail olmaları için kendilerine tabii vicdan, fitri ilham, duyular, akıl, din gibi dört kuvvet vermiştir. İnsanlar ancak bunların yol göstermesiyle mutluluğa ereceklerdir. İnsan ferdi ve sosyal bir varlık olduğu için gerek dünya ve gerekse ahiret işinde ilk üç kuvvet yeterli değildir. Çünkü duyular çok defa yanıldığı gibi akıl da ekseriya hataya mahkumdur. Bunun içindir ki, Allah insanlara bir din göndermiştir. Ayrıca insanlar arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmak ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için bir peygamber ve beraberinde bir kitap gönderiliyor. Bu çerçevede Hz. Muhammed umumi ve fitri bir dinle insanlığa gönderilmiştir. Bu dinin maksadı ise tevhidî tesis etmek, beşeriyeti Allah'a şirkten ve uydurma tanrıları çoğaltmaktan kurtarmak, zihinlerde yerleşmiş bulunan hurafeleri çıkartmak, akıllardan şüphe bağlarını kopararak akli layık olduğu yüce mevkiine çıkarmaktır. Dolayısıyla bütün itikadi ve ameli hükümler Allah'ın birliği ve akıl üzerine kurulmuştur⁴⁶.

Hz. Muhammed'in sağlığında gerek siyasi-itikadi gerekse fihhi nitelikli mezheplerin, görüş ayrılıklarının olmadığı bilinmektedir⁴⁷. Çünkü mutlak bir otorite olarak vahyin gelmesi ve yine bütün Müslümanların tereddütsüz bir şekilde Hz. Muhammed'e itaat etmeleri ve onun açıklamaları dışına çıkmamaları neticesinde zihinlerdeki sorulara kesin cevaplar bulunmakta ve ihtilaflar kolayca çözülmekteydi⁴⁸. Ancak Hz. Muhammed'in vefatının akabinde yaşanan birtakım olaylar⁴⁹ yeni sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Söz konusu sorunlara

⁴⁶ Akseki, İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezheplerine yazdığı ön söz, 15-16.

⁴⁷ Akseki, İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezheplerine yazdığı ön söz, 18.

⁴⁸ Hz. Muhammed'in sağlığında kafirlere karşı şiddetli kendi aralarında merhametli olan Müslümanların birlik içerisinde olduğunu ancak Hz. Muhammed'in vefatının ardından bu birliğin bozularak Müslümanların ihtilafa düştüğünü belirten Naşi el-Ekber, erken dönemde zuhur eden ihtilaflar ve bu ihtilafların neticesinde ortaya çıkan grupları özellikle imamet konusundaki görüşlerini esas alarak saymaktadır. Bkz. Ebu'l-Abbas Abdullah b. Şirşir el-Enbari en-Naşi el-Ekber, Mesailü'l-İmame, thk. Josef Wan Ess, Beyrut 1971, 9 vd.

⁴⁹ Hz. Muhammed'in vefatının akabinde ortaya çıkan ihtilaflı meseleler hakkında bkz. Ebu'l-Hasan el-Eşari, İlk Dönem İslam Mezhepleri, çev. Mehmet Dalkılıç- Ömer Aydın, İstanbul 2005, 27-32; Abdulkahir el Bağdadi, Mezhepler Arasındaki Farklar, çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 2007, 15-22.

çözüm bulma gayreti Müslümanlar arasında görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Bu çerçevede siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik vs. şatların etkisi ile farklı mezhepler ortaya çıkmıştır.

Akseki, itikadi ve fıkhi mezheplerin ortaya çıkışını ayrı ayrı değerlendirmektedir. Öncelikle fıkıh mezheplerinin ortaya çıkışına vurgu yapan Akseki'ye göre söz konusu ameli mezhepler aslında bir zaruretten ortaya çıkmıştır. İnanç ve amel ile alakalı hükümlerde görüş ayrılıklarının meydana gelmediği Hz. Muhammed Dönemi'nin ardından Asr-ı Saadet Dönemi'nde İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle birlikte yeni bir süreç başlamıştır. Bu dönemde sahabe fetihler sebebiyle etrafa dağıldığı için her biri bildiği ve işittiği üzere fetva veriyordu. İlim de bu şekilde yayılıyordu. Mesela Zeyd b. Sabit ile İbn Ömer'in ilmi Medine'de yayılırken Hz. Ali, İbn Mesud ve yakınlarının ilmi Irak'ta Ebu'l-Musa el-Eşari, İmran b. el-Hüseyn, Ebu Bekra, Abdurrahman b. Semura ve Enes b. Malik'in ilimleri Basra'da Ebu'd-Derda, Bilal, Muaz b. Cebel, Ubade b. Es-Samit ve Muaviye'nin ilimleri Şam'da İbn Ömer'in ilmi Mısır'da yayılıyor ve her birisinin görüşü buldukları yerde tercih ediliyordu. İşte sahabenin ilmi tabiuna bu şekilde geçiyordu. Daha sonra Ebu Hanife, İmam Malik, Şafii ve Ahmed b. Hanbel'in tuttukları yol ayrı ayrı birer mezhep oluyordu. Bu şahısların ictihatları bir noktada toplanmakla birlikte burada önemli olan husus, birbirlerinin arkasında namaz kılmaktan çekinmemeleri ve gerektiğinde diğerlerinin mezhebiyle amel etmeleriydi. Bu çerçevede yine birinci ve ikinci asırlarda halkın muayyen bir mezhebi taklit etmeyip, belli bir imamın mezhebine girmemeleri büyük önem arz etmektedir⁵⁰.

Akseki'ye göre müçtehit imamların fūruda ve bilhassa muamelatta farklı içtihatla bulunmaları ve bunların başlangıçta sorun olmamasına karşılık inanç sahasındaki ihtilaf ve görüş ayrılıkları İslam'ın temellerini şiddetle sarsmıştır. Sonradan din perdesine bürünecek olan siyasi çekişmeler mezheplerde olan asıl maksadı unutturmuştu. İstidadı yokken hilafet makamını gasp eden zalim, müstebid emir ve hükümdarlar, bunlara alet olmaktan başka bir meziyetleri bulunmadığı hâlde ifta makamını işgal eden fukaha sınıfındaki cahiller, Müslümanlar için rahmetten ibaret olan mezhepleri çığırından çıkarmışlar, mezhep sahibinin hiç de razı olmayacağı şekilde kalıplara sokmuşlar ve her birisi kendi mezhebini temel kılarak Kuran ve Hadisi oraya tatbik etmeye çalışmışlardır⁵¹. Burada Akseki'nin, belli bir mezhebi merkeze alarak, o mezhebi mutlak doğru diğerlerini ise mutlak yanlış kabul eden, bütün din ve dünya görüşünü, bütün siyaset ve eğitim anlayışını o mezhep üzerine inşa eden, taklide ve bilgisizliğe dayalı,

⁵⁰ Akseki, İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezheplerine yazdığı ön söz, 18-19.

⁵¹ Akseki, İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezheplerine yazdığı ön söz, 20.

kendi mezhebini dinle özdeşleştiren ve böylece dinin alanını daraltarak düşünce üretimini engelleyen ve nihayetinde Müslümanlar arasında bölünmeye yol açan mezhep taassubunun⁵² ortaya çıkışına dikkat çektiği ve doğurabileceği muhtemel tehlikelere işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Mezhep imamlarının taklidi caiz görmemeleri ve hiçbirinin, insanları kendi mezheplerine girmeye mecbur etmemelerine rağmen Akseki'ye göre, sonradan gelen kendini bilmez birtakım insanların, özellikle fıkhi mezhepler konusunda, kendi mezheplerinin doğru diğerlerinin mezheplerinin ise büsbütün yanlış olduğu hususunda insanları ikna etmeleri neticesinde mezhep taassubu derinleşmeye başlamıştır. Bir taraftan fıkıh mezhepleri asıl saflığını ve işlevini kaybetmiş diğer taraftan da sayılamayacak kadar çok itikadi mezhepler ortaya çıkmış, her birisi diğerini kafir, sapık sayan, sırf dini yıkmak için teşekkül etmiş mezhep ve partiler ortaya çıkmıştır. Böylece İslam birliği büyük sarsıntılar yaşamıştır. Burada özellikle Akseki'nin Kelam ilminin felsefleşmesi ve fıkıh ilminin de kuru mantık çekişmeleri ve münakaşalarla doldurularak asıl işlevlerinden uzaklaştırılmış olmalarına dikkat çekmesi önem arz etmektedir. Herkes mensubu olduğu mezhebi koruma ve gelecek itirazları karşılama gayreti içerisine girmiştir. Sünniler Şiiiler ile çatışmaya, Şafililer Hanefiler ile uğraşmaya sonraki taklitçiler ise selefin yoluna girmek isteyenleri dinden çıkmakla itham etmeye başlamışlardır. Bu sayede İslam birliği parçalanmıştır. Bu süreci engellemeye çalışan bazı büyük alimler ise zalim, müstebid idarecilerin baskılarına maruz kalmışlar ve en ağır şekilde cezalandırılmışlardır⁵³.

Müslümanlar arasında günümüzde de en ağır şekilde yaşanan bölünmüşlüğün tarihi arka planı hakkında bilgi veren Akseki'ye göre bugün yapılması gereken iş; kötü yönetimler ve dinin yanlış anlaşılması yüzünden yaşanan acı felaketlerden kurtulmanın yolunun arayışı içerisinde olmak, uğranan maddi ve manevi zararları telafi etmeye çalışmaktır. Ona göre, İslam dininin tek maksadının birlik olduğunu, dinin beşeriyetin saadeti için gönderildiğini bütün Müslümanlar anlamalı ve davranışlarını buna göre düzenlemelidirler. Müslümanların içinde buldukları bu parçalanmışlık hâli üzüntü vericidir. Akseki'ye göre, dinin birliği emretmesine karşılık Müslümanlar tefrika, iki yüzlülük ve parçalanma içerisinde batıp gitmektedirler⁵⁴. Ortaya koyduğu görüş ve eleştirilerinden anlaşıldığı gibi Akseki, Müslümanların Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti üzerine

⁵² Din-mezhep ilişkisi ve mezhep taassubunun yol açtığı sorunlar hakkında bir değerlendirme için bkz. Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul 2010, 36-41.

⁵³ Akseki, *İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezheplerine yazdığı ön söz*, 20-21.

⁵⁴ Akseki, *İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezheplerine yazdığı ön söz*, 21.

olmalarını istemekte ve kurtuluşu burada görmektedir. Ehl-i Sünnet, Hz. Muhammed ve onun yolunda olanlardır.

İslam dünyasının içinde bulunduğu problemlere karşı özellikle ümmetin bölünmüşlüğüne karşı çözüm önerilerinde bulunan Akseki'ye göre, İslam dünyasının kurtulmasının çaresi; asırlardan beri Müslümanların zihinlerinde yer etmiş olan hurafeleri gerçeklerle değiştirip, dini aslındaki hırraklık ve saflığa dönderecek İslami düşünceleri bir nokta etrafında toplamakta yatmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için ise iki öneride bulunmaktadır: Birincisi; inanç itibariyle birbirine muhalif olan fırka ve mezhepler -ki fenalık en çok bunlardan çıkmıştır- bilhassa en büyük iki fırka olan Ehl-i Sünnet ile Şia alimleri arasında tam bir anlaşma oluşturmaktır. İkincisi ise, fıkıh mezheplerini birleştirerek "İslam fıkıhı" çerçevesi içinde hareket etmektir. Eğer bütün mezhepler Kuran ve hadise dayanmakta ise yalnız birine saplanıp kalmanın ne anlamı vardır. Bu birlik ve bütünleşme en azından dört fıkıh mezhebi arasında gerçekleştirilebilir. Önemli olan ihtiyaçtır. İhtiyaç, maslahat ve menfaat her şeyden önce gelir⁵⁵.

Bu noktada Akseki'nin, inanç itibariyle birbirine muhalif olan mezheplerin alimleri arasında bir anlaşma ve fıkıh mezheplerinin birleştirilerek "İslam fıkıhı" çerçevesinde hareket edilmesini çare olarak sunması dikkat çekmektedir. Onun bu konulardaki görüşleri İslam'ın anlaşılması ve uygulanmasında takip ettiği metodu anlamak açısından ipuçları vermektedir.

İslam ve Müslümanların geleceğinin bir ıslahata ihtiyacı olduğunun altını çizen Akseki, öte yandan bir uyarıda da bulunmaktadır; Eğer bir ıslahat yapılacaksa saygıdeğer alimlerin kendileri bu ıslahatı yapmalıdırlar. Kendilerine fuzuli yere müctehid ve müceddid süsü veren ve fakat dini yıkmaktan başka maksatları olmayan birtakım kimseler ıslahat yapacağız diye kirli emellerini bir kez daha dine sokacak olurlarsa daha vahim sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır⁵⁶.

Din ve Mezhep Hürriyeti

Ahmet Hamdi Akseki hakkında araştırma yapanlar onun zaman zaman eleştiriye maruz kaldığını göreceklere. Ona yöneltelen eleştiriler daha ziyade İslam'ı Sünnilik bağlamında algıladığı ve Sünni olmayanlara karşı mezhepçi bir yaklaşım sergilediği yönündedir. Onun, Anadolu ve Rumeli Türklerinin ve Balkanlardaki Müslümanların Hanefi olduğunu, ayrıca Hanefi mezhebinden olanların umumiyetle itikadi konularda Maturidi olduklarını ve yine kendisinin Sünni, Hanefi

⁵⁵ Akseki, İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezheplerine yazdığı ön söz, 21-22.

⁵⁶ Akseki, İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezheplerine yazdığı ön söz, 23.

ve Maturidi çizgiyi benimsediğini ifade etmesi⁵⁷ eleştiri konusu olmuştur. Ayrıca Batınilerin ve Karmatilerin İç Yüzü adlı kitaba yazdığı özsözdeki, yukarda bahsettiğimiz gibi, Batıniler hakkındaki görüşlerinden ve farklı bölgelerde yaşayan birtakım mezhepleri Batınlık olarak tasnif edip eleştirmesinden dolayı eleştirilmektedir⁵⁸.

Şüphesiz eleştirileri dikkate alarak ayrıca değerlendirmek gerekmektedir. Akseki'nin mezhepler hakkındaki tespit ve tasniflerinde kanaatimize göre eksik ve eleştirilebilecek yönler bulunmaktadır. Özellikle mezheplerin doğuşu ve Sünniliğin teşekkül süreci ile ilgili görüşleri ve ayrıca Sünnilik dışındaki mezheplere yaklaşımı da eleştiriye tabi tutulabilir. Ancak Akseki'nin İslam Mezhepleri Tarihi alanında özellikle uzmanlaşmış birisi olmadığını ve mezhepler hakkındaki görüşlerinin makalat türü klasik kaynak eserlere dayandığını unutmamak gerekir. Öte yandan Akseki'nin kaleme aldığı eserlerin tamamını dikkate alarak bir değerlendirme yapmak daha sağlıklı olacaktır. Nitekim kendisinin diğer eserleri incelendiği zaman özellikle mezhep taassubuna dikkat çektiği ve mezhepçiliğin zararlarının altını çizdiği görülecektir. Ayrıca sürekli olarak Müslümanların birlik ve beraberliğine vurgu yapan Akseki, din hakkındaki bilgi eksikliğine değinmekte, doğru bilgiye ulaşmanın ve Kuran ve sünnete dayalı olarak din anlayışı geliştirmenin önemini hatırlatmaktadır.

Akseki'nin din ve mezhep hürriyeti konusunda, başka bir ifadeyle inanma hürriyeti konusundaki görüşleri dikkat çekmektedir. Ona göre, İslam'ın mühim esaslarından birisi de din ve mezhep hürriyetidir. İslam bunu en açık bir şekilde tespit ederek başka din ve mezhepte olanlara kin ve taassup göstermeyi yasak etmiştir. İslam'ın vaz ettiği öğretilere göre insanların akıl ve muhakeme, din ve mezhep hususundaki ayrılıkları Allah'ın yüksek hikmetinin iktizasındandır. Dini öğrenirken ve öğretirken bile vazifemiz, yalnız hakkı söylemek, hakikatı anlatmak olup, başka din ve mezheptekilere darlık vermek, tazyik yapmak ve zor ile din ve mezhepleri değiştirmek değildir. Esasen din ve mezhep hürriyeti; fikir, vicdan ve itikad hürriyetinin bir neticesi demektir. Fikir ve vicdan hürriyeti, din ve mezhep müsamahası İslam'da dinî bir emir olduğu içindir ki, Müslümanlar vicdan hürriyetine riayet, başkalarının itikad ve ibadetlerine hürmet etmiş ve ilim sahasında dinî, mezhebi münakaşalardan çekinmemiştir.

Diyebiliriz ki; mezhep ve itikad hürriyeti hususunda İslam, Hristiyanlık alemine mürşitlik vazifesi yapmıştır. İnsan için tabi bir hak insanlığın tekamülü

⁵⁷ Akseki, İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk, 50.

⁵⁸ Bkz. Ali Yaman, http://www.radikal.com.tr/radikal2/mezhepci_aksekiye_vefa_mi-1131215, 29.10.2013.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

bakımından çok mühim bir esas olan vicdan ve itikat hürriyeti, Müslümanlığın takrir eylediği şekilde hiçbir din ve meslek tarafından tespit olunmamıştır. Müslümanlığın getirdiği din ve vicdan hürriyeti sadece belli bir zümre ve sadece siyasi çıkarlar için değil selim akla ve insanın fitratına uygun bir surettedir. Bu yüzden başka din ve mezhepten olanların din ve mezhep hürriyetlerine, dinî ayinlerin serbestçe icra edilmesine dokunulmamıştır⁵⁹. Akademik düzeyde, Akseki'nin, din anlayışı, mezheplere bakışı, mezheplerin tasnifi konusundaki metodu, kullandığı dili ve üslubu eleştirilebilir ancak onun mezhepçi bir zihniyete sahip olduğunu ve taassup sahibi birisi olarak hareket ettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

⁵⁹ Ahmet Hamdi Akseki, İslam Tabii ve Umumi Bir Dindir, İstanbul 1944, 561-562.